

Gy. Szabó András

Az „egybenlátók” igazsága

■ Személyes emlék, de idetartozik. Múlt évben az MMA Kecské utcai szokásos szerda esti rendezvényén Kunkovács László *Pásztoremberek* című könyvének képeiből vetített egy szélesebb válogatást, melyben helyet kaptak a pusztai, tanyasi ember életét kiszolgáló *ősepítmények* is. A fotókhoz fűzött magyarázatot, eligazító kommentárt maga a művész tartotta. Előadása végén – mely nemcsak a képek által megörökített világról szólt, hanem legalább annyira róla is, az alkotóról – Kunkovács László egy kinyilatkoztatással felérő, önmagát is megmérő kijelentést tett. Arról beszélt, hogy a neki adatott köröket megjárva, melyek a világ távol eső zugaiba, s ugyanígy önnön lelkébe is vezettek, készen áll arra, hogy elhelyezze az ember helyét az univerzumban. Nem biztos, hogy ezekkel a szavakkal közölte ezt a kirívóan bátor kijelentést, de a lényege egészen biztosan ez volt. Akkor ott, a csillagképes mennyezet ovális ernyője alatt talán nem volt senki, aki szavai hitelét kétségbe vonta volna.

Igen – futott át a jelenlévők fejében már talán a vetítés ideje alatt is, még jóval e korántsem szerénytelen, kétségkívül merész kijelentés előtt –, itt olyan valaki tart vetített képes előadást az embernek a mindenségben elfoglalt helyéről, aki egy külön bejárható, látszólag belső használatú világmagyarázat birtokosa, mely az övé, de ez nem volt mindig így, mert valamikor nagyszámú többség rendelkezett ezzel az őseredetű tudással. Csak míg civilizációs útja során a többség mint hasznavehetetlen ballasztot elrúgta magától ezt a gondolkodás- és viszonyulásformát, mert életét e nélkül is megoldottan tudta-látta, addig Kunkovács László megpróbálta visszanyerni, visszaszerezni ezt az emberiség eszmélésével egyidejű érték-tartományt. Hogy miként, hogyan érlelődött meg benne mindez, miféle grádicson kellett végiglépkednie, hogy a fényképezés mint kutatási módszer, eszköz, mint „etnofotó, vizuális antropológia” jelenjen meg összetevszethetetlenül egyedi művészetében, ezt jól követhetően ő maga írja meg „curriculum vitae”-iben, többször is.

Az Endrődön – ma Gyomaendrőd –, többgyermekes családban született fiút mindig is vonzotta az őt körülvevő környezet képi rögzítésének igénye. A fényképezőgép lencséjébe fogott világ tárgyai, emberei gyakran keltik azt a leegyszerűsítő magyarázatot a fogékony érdeklődőkben, hogy Kunkovács László nagy öröksége, művészetének, kutatói tevékenységének buzogató forrása a szülőföld, a szülőfalu, a gyerekkorban megismert paraszti, tanyasi, pásztori életforma. Ez azonban csak részben igaz. Tőle hallottam, nem is egyszer, hogy ez esetben – enyhe túlzással – minden osztálytársa az övéhez hasonló életutat, életművet tudhatott volna magáénak. Mégis, tagadhatatlan, Kunkovács ars poeticájának kialakításában jelentős szerepet játszik, hogy gyermekkorát egy olyan közegben töltötte, melynek zárt, organikus szerveződése az élet minden kérdésére tudta a maga illó válaszát. Ennek a világnak az elfogadása, a szeretete, ami megemeli fotói belső szépségét.

Az elé táruló, önmagát fokonyként felfedő szűkebb és tágabb környezet megértéséhez, a mind mélyebb közelítés lehetőségéhez hosszú út vezetett. Pályáját újságíróként kezdte, az MTI munkatársaként dolgozott egy évtizedig. Szerencséjére, szabad kezet kapott: a kísérletezés esélyét, a téma megválasztását már ekkor jelezte erős néprajzi érdeklődése. Mint minden fotótudósító, ugyanakkor az éppen aktuálisra törekedett, a National Geographic Magazin szemléletét tartotta követendőnek; barlangfeltárásokon vett részt, az Adriai-tenger rég elsüllyedt amfóráinak kiemelését fényképezte, az emberi szem által alig látott ritka madárfajokat kapott lencsevégre.

„Meditatív típus vagyok” – írja egy helyen magáról. Életútjára, életszemléletére nagy hatással vannak belső-ázsiai útjai. Az MTI kiküldöttjeként tanulmányúton jár Mongóliában, Kínában, s eljut Tibetbe is. „Kutatói alkat lévén, mindinkább éreztem, hogy elmélyültebb munkákra van szükségem” Az optikába befogott látvány látszólag ekkor kezd szűkülni, átadva helyét egy szállang-

mentes, metszően a lényegre fókuszáló, ugyanakkor jelentésében bővülő világnak. Az az analógiákat teremtő, szintézisre törekvő gondolkodás és viszonyulási mód, mely magától értetődő természetességgel rendel egymás mellé egy hortobágyi pásztort és egy analfabétaként is kerek tudást birtokló tibeti zarándokot, ekkor válik hangsúlyossá művészetében. Pontosabban, ekkor jut el arra a talpazatra, melynek segítségével kapcsolatokat teremthet különböző kultúrák között.

„Szerencsés vagyok, mert sok Hortobágytal találkoztam életemben – írja Pásztoemberek című monográfiájában. Kelet felé indulva első állomásként – nem időrendben, hanem földrajzilag – Aszkanyija Novát, a Fekete-tengertől északra húzódó sztyeppvidék patinás múltú nemzeti parkját kerestem föl. Oda a kunbabák miatt utaztam, mert akkoriban dolgoztam a népvándorlásokor türk népeinek alig ismert kőszobraitól szóló könyvemben.

Szíven ütött a csakis a Hortobágytal egybevethető táj, ahol csupán egy-egy ódon kőalak magasodott ki a semmiből. Ez a kevés valami humanizálja a tájat, ahogy nálunk a távolból odalátzó gémeskút vagy pásztorkunyhó. Ennyitől már otthon érezzük magunkat benne.”

Egyre inkább felismeri a fényképezés kínálta új lehetőségeket, s mivel a saját ösvényén akar járni, „szabad és félszabad pályákra” helyezi magát, megvált az MTI-től, hogy egyedül alkotói elképzeléseinek élhessen. A tétel, amit jelmondatként maga elé tűz, világos, maradéktalanul érzékelteti a vállalkozás súlyát, nagyságát: „Kultúránknak, hagyományainknak az az örökérvényű mélyrétege érdekel, ami egybeköti az emberiséget.”

Így jut el, ezen a szálon ahhoz a magatartás- és megnyilatkozásformához, melyet közös vonásként fedez fel a különböző égtájak embertípusaiban, így találja meg a változatok sokféleségében a közös töről fakadó, örök emberit. „A sokszínűséget és a párhuzamokat feltáró összehasonlító néprajztudomány adott módszert a következő népekkel való megismerkedésemhez: bolgár, török, román, délolasz, ukrán, udmurt, mari, baskír, hanti, mansi, kazak, kirgiz, ujjúr, altáji, hakas, tuva, mongol, kínai, tibeti és jakut.”

Kutatási módszerének kiindulópontja, forrása az alföldi emberek életének, arcának, „alig-épületeinek”, keresetlenül találó kifejezésével: „földszintes történelmének” ismerete volt. A térben távol eső kultúrák életformabeli, tárgyi néprajzi azonossága az összevetésben oda-vissza elgondolkodtató párhuzamokkal szolgált. A Szibériában, Belső-Ázsiában még mindig élő sámán-szertartások felelhetők népszokásainkban, ősi hitvilágunk maradványaiban. A mohai télkergető tikvergő maskarái a sámánok öltözetét idézik szembetűnően.

Kerekőljaink sár- és agyagépítményeinek rokonai megtalálhatók Ázsia száraz klímájú térségeiben vagy Afrikában. Kappadókia süveg alakú kőbe vájt lakóházai jelen vannak nálunk is a tufába vájt hodályban, pásztor kunyhóban a Bükkalján. A Baja határában fényképezett kúp alakú tyúktól aszimmetrikus szellőzőnyílásaival hatott Csete György és Rácz Zoltán templomépítészetére is. Tisztelettel ír a tanyavilág kemenceépítőiről, kiemelve a fehérre meszelt sár- vagy téglalakzatokban a leleményesség és ösztönös arányérzék kristálytisza ősfarmait.

Kunkovács a már Csokonai által felvetett „Ki vagy, miért vagy, hol lakol? És kinek szavára mozgasz?” önmagunkra eszméltető kérdésre keresi a választ azokon a képein is, melyek az ember tárgyi környezetét mutatják be. A pásztorfaragások, az ősepítmények, a gonddal megmunkált szerszámok egy teljességigényű világnak rekvizitumai. Ősepítmények című könyvének nyitó oldalán találjuk a következő sorokat. „Ha a mezőn utolér az alkony, oszt szögény fejednek nincs hova lönnöd, kuporoggy lé, magad körül körbe, mind a tíz újaddal vagy a bicskáddal kapard ki a földet, amíg belegömbölyödve, akár a csikasz, nem láccol ki belüle. Aztán vágj egy kéve nádat, oszt sorjába állícsd a gödör szélire. Csatold lé a derékszíjadat, oszt kösd át fönt a nád kontyát, hogy szét ne hulljon. Húzd lé a nadrágodat, amit elül akassz a bejáratra. Takarózz a kabátodba! Möglátod, hogy nem vösz mög az isten hidege.”

E néhány soros bölcsélet, ez az idők homályából érkező szentencia, mindent elmond arról a valamikori familiáris viszonyról, mely az embert egykor az őt körülvevő végtelenséghez kötötte. Mert e pár mondatos tanács több mint praktikum, több mint az éjszakában kényszerűségből kint háló vándor elsődleges feladatának előírása. Ez az útmutató, az ember világban elrendelt helyének, a természeti környezetbe való betagozódásának egy érzékletes példán keresztül történő felmutatása. A kultúra „magas” szférájában ugyanezt a gondolatot és élményt Kant így fogalmazza meg: „[...] két dolog tölti el újra és újra növekvő csodálattal a lelkemet, mennél többet és mennél tovább elmélkedem róla: a csillagos ég felettem és az erkölcsi törvény bennem. [...] Az egyik azzal a hellyel kezdődik, melyet az érzéki világban elfoglalok... A másik beállít egy világba, amelynek valódi ugyan végtelensége, de csupán az értelem számára észlelhető...”

Felejthetetlenül szép könyv a *Pásztoremberek*. Egy olyan alábukó, nehéz és szép világnak, társadalmi kasztnak megörökítésével találkozunk az album oldalain, melynek fotók által történő rögzítésére ebben a képi megfogalmazásban nem vállalkozott senki. A mindössze négy elemet végzett, világirodalmi rangú költő, Sin-

ka István belülről ismerte ezt a világot – lévén maga is évtizedeken át pásztoember. Verseiben és önéletrajzi vallomásában, a *Fekete bojtárban* megrázó hitelességgel, dokumentarista hűséggel szól a bihari, békési pásztorok életének mindennapjairól. S talán a XIX. század végén

a köztudatból mára teljesen kihullott, alig olvasott Tömörkény István az, aki az alsóbb néposztályok rétegi tagozódása kapcsán a pásztorok, juhászok világát is érinti novelláiban. S aztán Móricz, abban a kegyetlenül szép emblematikus novellában. S akik tudományos igényvel, a néprajz felől közelítették meg munkáikban ezt a sajátos, külön életű népréteget, az Győrffy István és tanítványa, Szűcs Sándor. Az ő „krónikáik” maradandó értékűek, biztos forrásai a pásztorélet kutatóinak.

„Lesznek, akik elakadnak munkám műfaji meghatározásán – írja a szerző könyve előszavában –, az életet követtem, amely számtalan összefüggés-szövevény, és nem tűri, hogy feldarabolják. Az intézményekkel körülbástyázott tudományosság és a műágakra osztott művészet mintha lemondana a nagy egész megragadásáról. Miért lehetne teljesíthetetlen ez az igény? Gondoljunk arra, hogy a borotvatokját kifaragó legény rögtön fölvész arra Napot, Holdat, csillagot – a kozmikus egésznél nem adta alább. Hogyne ért volna világképe a csillagos égig, amikor minden felhőtlen éjjelen megtapasztalta a lelegelemből mélyebb élményt, a sziporkázó mennyboltot.”

Szűcs Sándort, a követendő elődöt, példaképet nevezi egy helyen Kunkovács „*egybenlátó*” embernek. Találó kifejezése saját ars poeticájának, világképének hívó szava is lehetne. A fentebbi idézet a borotvatokját faragó legényről, s a motívumként alkalmazott égitestekről ennek az egységnek, ennek a világlátásnak beszédes példája. Mint ahogy könyvének valamennyi „hőse” ehhez a mindenséget „egybenlátó”, mélyrétegű hagyományhoz kötődik.

Kemény, kicserzett, napbarnított arcok néznek ránk könyve oldalain. Legtöbbjük a fényképek készültének dátuma szerint már rég nincs az élők sorában, az elmúlt évtizedekben költöztek el végérvényesen, úgyis, hogy már nincs, ki az örökükbe lépjen. És múzeumi darabkába váltak azok a gyönyörű tárgyak is, melyeket részben maguk készítettek, s melyek hasznos, pótolhatatlan szerzőként éltek, dolgoztak, látták el feladatukat kezükben. Volt olyan közöttük, akit egy korabeli címlapfotó is megörökített, amint a hatalmas szarvú szürkemaráhát vezető föl az 1938-as Országos Mezőgazdasági Kiállításon. Amikor meghalt, sírkövére ez a mondat került: „Itt nyugszik a pásztorok királya”. A pásztori rend, a pászortársadalom így őrizte meg emlékezetét. Külön fejezetek szólnak ennek a nomád gyökerű rendnek a hierarchikus tagolódásáról, a csikósokról – mint a kaszt felső rétegről –, a gulyásokról, a juhászokról. A pásztori rendnek ezt a sokrétegű világát organikusan egészíti ki azoknak a mesterembereknek a köre, akiknek megélhetése ettől az archaikus társadalomtól függ, annak igényét elégíti ki. Így kerülnek könyvébe olyan ősfoglalkozások, ősmesterségek, mint a szürkészítők, a szűcsök, a kolompkészítők, a kalaposok, a bőrművesek, a botvágók, a késesek. Persze a csikósok, gulyások, juhászok ügyesebbje többnyire maga készítette szerszámain, saját örömeire hangszerét, faragványait, így a népművészet életük természetes tartozékaként sarjadt ki belőlük.

Megindító közelségbe kerülnek hozzánk pásztorai. Vonásaikban, tekintetükben, a nyak vonalának ívében

ott az emberi méltóság. Más emberek, különállók, külön világúak – sugallják az arcok. Egy alkalommal mellette álltam kiállításának megnyitóján. Szokása szerint minden csikósról, juhászról „adatolta” a legfontosabb tudnivalókat, de mondatát egy helyen nem tudta befejezni, elérékenyedt. A közönségnek háttal, számomra mégis érthetően, alig hallhatóan megjegyezte: „Tűzbe mennék értük”. Elhittem neki.

Olvasmányosan ír, élvezetes a stílusa. A tudálékoságnak, a tudományoskodó okoskodásnak, a nehézkes és körülményes szaknyelvnek semmi nyomával nem találkozunk a képeihez fűzött, önmagukban is megálló, tanulmányértékű kommentárjaiban, néprajzi, szociográfiai, filozofikus írásaiban. Átlényegítette szóhasználatában, fogalmi készletében pásztoembereinek beszédét. G. K. Chesterton *A számár* című versében, melyet Szerb Antal száz legkedvesebb verse között tartott számon, a számár megüdvözülni. Jézus urunknak erre a sokak által lenézett, kifigurázott, nagy fülű állatra esett a választása, hogy hátán vonuljon be Jeruzsálembe.

*„Ostobák! Jutott nekem is
egy nap, vad drága nap:
hangok lengtek fülem körül
s pálmák lábam alatt.”*

Kunkovác László könyvében a számár ugyanígy megüdvözülni; a maga módján a pásztoársadalom szolgáltat neki igazságot. „Ősi tapasztalat, hogy a számár együtt tartja a juhnyáját. Köré sereglenek, eszükbe se jut elbitangolni. Magyarazatát csak úgy érthetnénk meg, ha tudnánk állatnyelven is. Így aztán titok marad. Egyszóval a samarat csak az ember tartja számárnak. A birkák szemében talán ő a nagy tapasztalatú bölcs, aki a legjobb helyekre vezet a legelőn, akinek jó a közelségét érezni. Ezért tart a juhász legalább egy samarat, mert könnyít az őrzés gondján.”

Nagy erénye ennek a könyvnek, hogy a pásztoéletet mozgásában, történéseiben adja vissza. Tavasztól ősziig kísérelhetjük végig az állattartás szokásait, melyek tájanként módosulhatnak, de alapjaiban a jól bevált hagyományt követik. A téli elletéssel indul a képek sorozata, s a Szent György nap tájéki „kiverés” mozgalmas fotóival folytatódik, mert ekkor kezdődik az igazi pásztoélet, amikor állat és ember is kifelé kívánczik a hodályok és istállók homályából a szabadba. A pusztai állattartás ciklikusan ismétlődő mozzanatait majd a „szíjjelverés” zárja le szeptember végén, október elején, amikor a gazdák visszakapják a kezük alá adott jószágokat. A gulyát ilyenkor oszlatják szét, s a fotók a jószágok kötélhurokkal történő befogását, ezt a vadnyugatot megidéző izgalmas jelenetsort rögzítik a Hajdúságban.

Gyűjtőútjai során ősfoglalkozásaink szinte valamennyi területén elvégezte mélyfúrásait. Herman Ottó nyomán járva, vízi világunk hagyományos halászatát fedeztette fel újra számunkra. Amiről úgy gondoltuk, eltűnt, csak rajzok és írárok őrzik ennek a mesterségnek ősi fortélyait, remekbe örökített képein még meglévő életdarabként jelennek meg folyóink, tavaink, holtágaink vizein.

Kunkovács több írásában kitér – érintettük már – a magyarság keleti eredetére. Azért fontos ennek hangsúlyozása, mert az általa rögzített népelet fényképeit mindig e tágabb, az eredetünkre utaló összefüggésben kell szemlélünk és elhelyeznünk. „Mi vagyunk az egyetlen államalapító nép Közép-Európában, akik keletről érkezünk. [...] Nekünk messze nagyobb földrajzi területet kellett végigpásztáznunk, mint más népeknek, amikor a múltunkról van szó. [...] Önismeretünk meghatározásánál ki nem hagyható a keleti eredet, mi több, ennél kell kezdeni.” Ezért kap életművén belül is akkora jelentőséget Eurázsia, s az ott élő türk népek, mert ezeknek a népeknek ma is nomadizáló utódaiban találta meg pásztorkultúránk egyenes ági jellemzőit. Az eurázsiai sztyeppövezetben tett kutatóútjai során kerülnek elé az áldozósobrok, melyek egy külön könyvnek, a *Kőemberek*nek lesznek néma, talányos szereplői. E műve valóban hiánypótló,

nemigen vette ez idáig senki a fáradságot, hogy ezekről a szétszórtan elhelyezkedő, egymástól nagy távolságban előforduló szobrokról, eredetükről, rendeltetésükről átfogó képet nyújtson. Ezek a végtelenbe vesző szibériai és belső-ázsiai utak vezetnek vissza gyermekkorunk színterére, a táltosnak tartott, örökösen a mezőt járó Hajcsár Imre alakjához, akinek tudásába belefért „egy országnak fűszálga-

lehajló ismerete”. A jurtája homályában üldögélő sámán mellé odaképzeli a hatujjú hortobágyi juhászt és a gyógyító pásztorokat, akik közül nem egy táltos hírében állt. Szerepük, küldetésük is sokban azonos a mongol sztyeppén vagy az Ob folyó mentén élő rokonaikkal: íratlan tudásukkal összekötik az eget a földdel, létükkel hozzájárulnak közösségük lelki egyensúlyához.

Kunkovács László ars poeticáját olvasva, benne elmélyedve hamar kiderül, bizony vannak eretnek gondolatai kultúránk megőrzését, dokumentálását, feldolgozását illetően. Hogy a leginkább szembetűnővel kezdjük: ellene megy annak az akadémikus gondolkodásnak, mely minden tudományterületnek úgy próbálja a rangját megadni, hogy megfelekedezik arról a közegtől, melybe – mint nagy egészbe – az illető tudományterület is beágyazódik. „A hét szabad művészet szerelmébe belebódulva el ne sikkadjon, hogy a múlt század közepétől más típusú megismerése és felgöngyölítése is volna a világnak.” (A múlt századon itt a XIX. század értendő, amikor a „feszítő szükség” – tőle a kifejezés – életre hívta a fényképezést.) „Új ismeretelmélet kellene. Az egyetemeinkben bemagoltatott tükrözélmélet jódoigában elaludt: észre sem vette, hogy a csak hasonlatnak elővett tükör időközben leképezőgéppé lett, tökéletesedett, felnőtt és önállósult. Megteremtődött a szó szigorú értelmében vett hiteles kép! A festmény felidézti a valóságot, a fotó bizonyítja.”

Eretnek, támadható gondolatok? Mélyen elgondolkodtatók. A másik ilyen taposóaknákat rejtő megállapítását már idéztük. „Az intézményekkel körülbástyázott tudományosság és a műágakra osztott művészet mintha lemondana a nagy egész megragadásáról. Miért lenne teljesíthetetlen ez az igény?” Erre a kérdésre egészen más helyen – közvetve – ő adja meg a választ, elég keserűen: „Nem gondoltam, hogy tevékenységemnek évtizedek múlva sem lesz intézményesített kerete.”

Akik tanulmányaikban, cikkeikben, kritikáikban foglalkoztak művészetével, valamennyien érintették Kunkovács alkotói pályájának öntörvényűségét, melynek hozadéka nehezen fér bele a már meglévő alapkategóriák, fotográfianéprajz, művészettudomány valamelyikébe. Azoknak van igazuk, gondolom, akik e kategóriák mindegyikébe beletartozónak érzik, tudják tevékenységét. Akik arról írnak, hogy fotói a megörökített hagyománnyal való azonosulás ritka példái, s hogy ez az azonosulás már a foganás, vagyis a képek készültének pillanata előtt, az idők mélyében megszületett. Igen, azt hiszem értem, hogy életművének elhelyezése miért okoz némi fejtörést kategorizálni szerető, e téren kétségkívül sivárosodásnak induló világunkban.

Bár Kunkovács László fotográfiai bevalottan egy le-

tűnő, évszázadokra visszamenő kultúráról adnak hírt, mégsem hallottam tőle, hogy e fölött a világ fölött végérvényesen elmúlt volna az idő. Ő hozza fel példaként a szandaváraljai esetet, hogy az elfeledett *kiszejárást*, a tél elűzetésének, a tavaszvárásnak szokását évtizedek múltán miként tanulta vissza a kis nógrádi falu fiatal-sága. Másik kedves példája ugyancsak nógrádi. Két fiatal népzeneész utánaeredt dudásainknak, vajon élnek-e, van-e még nyoma a palócság pásztorainak, kiknek híres 1910-es ipolysági kanásztalálkozójáról Györffy István mellett maga Bartók tudósított – fonográfjába gyűjtve az Ipoly mente kanászainak ősi nótáit. És megtalálták Tereskén Pál István juhászt, akit zenéje és a személye iránt megnyilvánuló érdeklődés hozott lázba hajlott korában: kilencven évesen adta át dudatudományát, s a köré szerveült pásztortudományt az utána jövő nemzedékeknek. (Pál István ez év március 3-án, kilencvenhat évesen távozott az élők sorából.) Tematikus kiállításaiival – itthon és külföldön –, országjáró előadásaival elszánt harcot vív Kunkovács azért, hogy rég elvesztett szokásaink megismertetésén keresztül visszanyerhessük hajdani teljességünket vagy legalább annak egy részét. „Korántsem az utolsó sziget a pásztorok világa, bőségesen találhatnánk a terepen újra bejárni való tartományokat.” *Képet adok*

című könyve utószavában bizakodásának ad hangot: „Vannak unokáim, szellemi gyermekeim – lesz folytatás.” Reménykedjünk hát, hogy az ember nem vesztette el eredendő hajlamát a világ s benne saját helyének, rendeltetésének megértésére, hogy időről-időre feltámad benne az igény egykor volt énünk visszaszerzésére. Valahogy úgy, ahogy Kunkovács László ezt az igényt az édesanyjára való visszaemlékezés megrendítő példájával érzékeltette. Amikor meghalt, agyonmosott konyhai köténye zsebében egy irkalapot találtak. A kockás lap egy ceruzával valahonnan kimásolt feljegyzést tartalmazott: az ókori világ hét csodáját.